

Kėdainių krašto apgyvendinimas

Šiaurės elnių medžiotojai

Kada į Kėdainių kraštą atkeliavo žmonės, nežinia. Greičiausiai vėlyvojo akmens amžiaus paleolito pabaigoje, maždaug prieš 11 tūkstančių metų. Sekiodami migruojančias šiaurės elnių bandas, jie įsikurdavo prie upių brastų ir rėvų. Per jas ieškomos maisto, gyvulių bandos eidavo šiaurės, šiaurės rytų ir atgalinėmis kryptimis¹. Stovyklavietės medžiotojai įrenginėjo laikinas, juose apsistodavo per pavasarinę ir rudeninę gyvulių migraciją².

Kėdainių apylinkėse paleolito medžiotojų stovyklavietės nėra žinomos. Artimiausios būta 50 kilometrų į pietus nuo Kėdainių nutolusiuose Eiguliuose, įsikūrusiuose Kauno miesto šiauriniame pakraštyje. Ten kairiojoje Neries pakrantėje, tarp Eigulių kapinių ir kelio į Neries tiltą, buvo atkastas stovyklavietės sluoksnius su medžiotojų paliktais titnago dirbiniais: įtvariniais strėlių antgaliais, pailgais gremžtukais, pleištiniais rėžtukais, dvigaliais skaldytiniais, retušuotomis skeltėmis³. Dirbiniai yra vadinamosios svidrų kultūros⁴ relikvai, kurių išraiškingiausias bruožas – strėlių antgaliai su karklo lapo formos neišskirtais ir išskirtais įtvarais⁵. Teigiama, kad svidrų kultūros žmonės galėjo ir nemigruoti paskui šiaurės elnių bandas, bet laukti jų prie įprastų kėlimosi per upes vietų⁶. Tokių stovyklaviečių XX a. II pusėje surasta ir kitose Neries bei Nemuno baseinų vietose. Manoma, kad juose gyvenę žmonės įsiliejo į viduriniojo akmens amžiaus mezolito kultūras⁷.

Sėslūs gyvulių augintojai

Mezolito kultūrų epocha Lietuvoje prasidėjo prieš 10 tūkstančių metų šiltu preborealio klimato periodu⁸. Žmonės vertėsi medžiokle ir žvejyba, gyveno nedidelėse gyvenvietėse, statė antžeminius pastatus, tobulino įrankius, prijaukino pirmuosius naminius gyvulius, kūrė sėslias bendruomenes. Pastarųjų greičiausiai būta ir Kėdainių krašte. Jų pėdsakai surasti dešiniojoje Nevėžio pakrantėje tyrinėtame Graužių (Josvainių sen.) senkapyje⁹. Titnaginės strėlės įtvara, maži ir pailgi gremžtukai, retušuotos skeltės ir nuoskalos yra mezolitinės Kundos¹⁰ kultūros žmonių, gyvenusių į šiaurę nuo Nemuno,

¹ L. Daugnora, A. Girininkas, Šiaurės elnių keliai ir jų paplitimas Lietuvoje vėlyvajame paleolite, *Lietuvos archeologija*, t. 29, Vilnius: Diemedis, 2005, p. 122–123.

² Ten pat, p. 123.

³ R. Rimantienė, *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 23–39.

⁴ Vėlyvojo paleolito ir ankstyvojo mezolito archeologinė kultūra. Ją XX a. 2-3 dešimtmečiuose išskyrė lenkų archeologai Liudvikas Savickis, Stefanas Krukovskis ir Leonas Kozlovskis. Pavadinimas kilęs nuo šiaurės Lenkijos vietovės Swidry Wielke. Svidrų kultūra 10 500–9 200 m. pr. Kr. buvo paplitusi Lenkijoje, Lietuvoje, Gudijoje, Pietų Latvijoje, šiaurės vakarų Rusijoje, šiaurės Ukrainoje.

⁵ *Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*, t. 1, Vilnius: Vilniaus spaudos leidykla, 2005, p. 29–30.

⁶ L. Daugnora, A. Girininkas, 2005, p. 130.

⁷ Ten pat, p. 126–127.

⁸ Preborealio periodas truko visą tūkstantmetį. Baltijos ežeras susijungė su vandenynu ir tapo Joldijos jūra (*Lietuvos istorija*, 2005, p. 61–63).

⁹ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1974, p. 37; V. Urbanavičius, *Graužių senkapis, Kėdainių raj., 1969 m. tyrinėjimų ataskaita*. Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius, f. 1, byla Nr. 346.

¹⁰ Kundos kultūra 11 400–10 000 m. pr. Kr. buvo paplitusi dabartinėje Estijoje, Pietų Suomijoje, Latvijoje, Šiaurės Rytų Lietuvoje, Baltarusijos Padauguvyje. Pavadinimas kilo nuo Estijos šiaurėje 1933–1937 m. tyrinėtos Kunda-Lamasmagi vietovės.

dirbiniai. Daugiau tos kultūros dirbinių surasta šiauriau Kėdainių esančiose Upytės ir Panevėžio apylinkėse¹¹.

Didelį poveikį Kėdainių krašto ir visos Nevėžio žemumos gamtinei aplinkai bei žmonių gyvenimui padarė mezolito pabaigoje, 5500–5530 m. pr. Kr., vėsų ir sausą borealinį klimatą¹² pakeitęs šiltas ir drėgnas atlantinis¹³. Šiltos ir drėgnos vasaros, švelnios žiemos leido augalams ilgiau vegetuoti. Nevėžio žemumoje suvešėjo guobos, lazdynai, liepos, uosiai, drebulės, alksniai, ąžuolai¹⁴. Pastarieji išplito ir ėmė vyrauti plačialapiuose miškuose¹⁵. Juose pagausėjus žvėrių, o upėse žuvų, sėsčiau kurtis ėmė medžiotojų ir žvejų bendruomenės¹⁶.

Atlantinio klimato periodo pabaigoje ir subborealinio klimato¹⁷ pradžioje, 3300–3200 pr. Kr., orams tapus sausesniems, pradėjo formuotis dirvožemiai ir pelkynai, sumažėjo plačialapių miškų, padidėjo eglynų plotai¹⁸. Plintant eglynams, dalis mineralų iš dirvožemių buvo išplauta, todėl jie sujaurėjo¹⁹, o pažliugusios vietos užpelkėjo. Atsirado dideli miglinių žolynų plotai, dirbamuose laukuose pradėjo augti piktžolės.

Žemdirbių atsikraustymas

Laukus dirbti Kėdainių krašte žmonės pradėjo viduriniame neolite, maždaug 2400–2100 m. pr. Kr.²⁰. Tai liudija Plinkaigalio (Krakių sen.) kapinyne prie atkastų neolito žmonių palaikų padėtos įkapės. Titnaginiai peiliai, titnaginis įtveriamasis kirvis keturkampe pentimi yra virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros žmonių dirbiniai²¹. Šios kultūros žmonės vertėsi gyvulių auginimu ir primityve kapline žemdirbyste. Maždaug III tūkstantmečio trečiajame ketvirtyje atkeliavę iš pietų, jie užėmė čia gyvenusių medžiotojų ir žvejų bendruomenių teritorijas²². Atėjūnai davė pradžią žemdirbystei ir indoeuropietiškam baltų kultūros sklaidai, pakeitė Baltijos rytinio regiono kultūrinę ir etninę raidą²³. Virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros žmonių gyvenvietės Kėdainių krašte nežinomos. Kad jų būta byloja laukuose randami pavieniai radiniai: šlifuoti akmens laiviniai kovos kirviai, akmeniniai kirviai siaurėjančiomis, smailėjančiomis, apvaliomis ir keturkampėmis pentimis, akmeniniai plaktukai, glūdinto titnago keturkampio pjūvio kirvukai, titnaginiai peiliai. Šių dirbinių išplitimo arealas Kėdainių krašte platus. Jie randami iškiliuose vakariniuose Pernaravos, Pašūsvio, Krakių,

¹¹ A. Girininkas, Upytės žemės priešistorė, *Upytės žemei 750 metų*, Panevėžio kraštotyros muziejus, Panevėžys, 2004, p. 10.

¹² Poledyninis laikotarpis 7000–6000 m. pr. Kr. Išplito miškatundrė, Joldijos jūra atsiskyrė nuo Atlanto vandenyno.

¹³ Atlanto vandenyno susidarymo laikotarpis 6000–3000 m. pr. Kr. Vidurio Europoje išplito plačialapių miškai.

¹⁴ A. Basalykas, *Lietuvos TSR kraštovaizdis*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 124.

¹⁵ R. Rimantienė, 1984, p. 108; M. Kabailienė, *Lietuvos holocenas*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 102.

¹⁶ R. Rimantienė 1984, p. 109.

¹⁷ Laikotarpis 3300–500 m. pr. Kr. Vyravo vidutiniškai šiltas klimatas ir pasausėjimai, kuriuos liudija durpių klotuose aptinkami smarkiai susiskaidę durpių sluoksniai (M. Grigelytė, Apie durpių kaupimąsi holocene, *Geografinis metraštis*, t. 12, Vilnius, 1963, p. 99–108.

¹⁸ M. Stančikaitė, Gamtinės aplinkos kaitos ypatumai vėlyvojo ledynmečio ir holoceno laikotarpiu, *Lietuvos archeologija*, t. 26, Vilnius: Diemedis, 2004, p. 144.

¹⁹ Mažo derlingumo rūgštingi dirvožemiai, paplitę vidutinių platumų miškų zonose, kurioms būdingas vidutiniškai vėsus klimatas.

²⁰ A. Butrimas, V. Kazakevičius, Ankstyvieji virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, t. 25, Vilnius: Diemedis, 2004, p. 19.

²¹ Ten pat, p. 16–19.

²² Ten pat, p. 14.

²³ *Lietuvos istorija*, 2005, p. 248–250.

Gudžiūnų apylinkių plotuose, ant iškilių rytinių Anciškio, Pagirių, Šėtos gūbrių, žemose Lipliūnų, Dotnuvos, Mantviliškio, Kalnaberžės, Šėtenių, Peiksvos, Tiskūnų, Milžemio apylinkėse ir upių slėniuose²⁴.

Lydiminės žemdirbystės pradžia

Ankstyvajame žalvario amžiuje, 800–600 m. pr. Kr., vyraujant vėsiam ir sausam subborealiniam klimatui²⁵, miškai išretėjo, atsirado daug žole apaugusių ir ganykloms tinkamų plotų²⁶. Žmonės pradėjo verstis miškų ganykline gyvulininkyste. Saugodamiesi žvėrių ir gyvulių bandas užgrobti kėsinusių kaimynų, žmonės iš upių slėnių kėlėsi į aukštesnes ir saugesnes vietas, arčiau miškų ir ganyklų. Jie kūrėsi ant upių, ežerų ir pelkių apsuptų kalvų, saugiose upių santakų ir raguvų išraižytose vietose. Ten žmonės statė sodybas, įrenginėjo piliakalnius, kūrė gyvenvietes²⁷.

Žalvario amžiaus pabaigoje, maždaug 500 m. pr. Kr., subborealinį klimatą pakeitė dabartinis subatlantinis²⁸. Sušilo orai, pagausėjo kritulių, pakilo upių ir ežerų vandenys, slėnių ir pelkių durpynuose susidarė geležies junginių telkiniai²⁹. Iš jų rudos žmonės pradėjus lydyti (gaivinti) geležį, suintensyvėjo ūkinė veikla³⁰. Verstis gyvulininkyste tapo sunku, kadangi sušilus ir padrėgnėjus orams, pailgėjo augalų vegetacija, pagėrėjo sąlygos lapuočiams augti, sumažėjo žolynų plotai. Reikėjo imtis intensyvesnės žemdirbystės. Tinkamų vietų jai nebuvo, todėl žemes reikėjo atkovoti iš miškų. Jų kirtimui žmonės pradėjo naudoti geležinius kirvius. Jais medžiais būdavo pakertami, laukiama kol šie nudžius, o nudžiūvę – sudeginami. Išdegintas žemės plotas tapdavo lydimu ir būdavo patrešiamas pelenais. Taip atsirado lydiminė žemdirbystė, kurią naudojant, derlius būdavo nuimamas kelis metus. Nualintas laukas buvo paliekamas dirvonuoti, o išaugus atžalynui, medeliai vėl būdavo pakertami ir laukiama kol nudžius sudeginimui. Tokiai žemdirbystei Kėdainių krašte geriausiai tiko pakilios Pernaravos-Pajieslio-Krakių-Gudžiūnų ruožo vietos vakarinėje dalyje ir gūbriai apie Truskavą, Anciškį, Pagirius, Šėtą rytinėje dalyje.

Žemose ir plokščiose krašto vietose sąlygos lydiminei žemdirbystei buvo prastos. Kirsti tankius lapuočių miškus buvo sunku, todėl manoma, kad dalis gyventojų iš tų vietų galėjo persikelti į laisvus Baltijos aukštumų plotus, į sausesnius Mūšos, Lėvens ir Nemunėlio paupius³¹.

Geležinio norago naudojimas

Pirmaisiais amžiais po Kr. žmonės pradėjo naudoti geležinį noragą. Apdirbti žemę juo buvo lengviau ir greičiau, todėl neefektyvią lydiminę žemdirbystę pakeitė efektyvesnė dirvoninė žemdirbystė, o vėliau ir pūdyminė ariamoji³². Pastarajai plėtoti padėjo ir šiltesniu

²⁴ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, 1974, p.106–195. Keturi akmeniniai kirviai su keturkampėmis ir siaurėjančiomis pentimis surasti Kėdainių mieste (Ten pat, p. 139).

²⁵ Laikotarpis 3000–500 m. pr. Kr. Klimatas atvėso, įsivyravo spygliuočiai.

²⁶ A. Basalykas, 1977, p. 125.

²⁷ V. Daugudis, *Senoji medinė statyba Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1982, p 5–6; R. Volkaitė-Kulikauskienė, Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis), *Lietuvos istorijos metraštis 1977 m.*, Vilnius: LII leidykla, 1978, p. 30.

²⁸ Klimato periodas, prasidėjęs 500 m. pr. Kr. (A. Basalykas, *Lietuvos kraštovaizdis*, Elektroninis išteklius (diskas (CD-ROM)), Vilnius: VU leidykla, 2014, p. 126).

²⁹ M Kabailienė, 1990, p. 175.

³⁰ M Michelbertas, *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 206.

³¹ R. Kuskas, Paleografijos pastabos apie Nevėžio lygumą ir Upytės apylinkę, *Upytė*, Vilnius: Mintis, 1986, p. 16–17.

³² M. Michelbertas, 1986, p. 199–201; R. Kuskas, 1986, p. 16.

bei sausesniu tapęs klimatas³³. Dirvožemiai Nevėžio žemumoje pasausėjo, tapo neutralios reakcijos, prisotinti šarminių mineralų ir gerai akumuliuojantys azotą³⁴. Žemdirbiai ėmė kurti našiose karbonatais³⁵ prisotintuose dirvožemių plotuose apie Pernaravą, Josvainius, Dotnuvą, Krakes. Jie kūrėsi ir upių slėniuose bei ant rytinės krašto dalies gūbrių Šėtos, Truskavos, Anciškio apylinkėse. Tai liudija šiaurės vakariniuose ir pietrytiniuose Kėdainių apylinkių plotuose išplitę I–IV a. kapinynai³⁶.

Nuo VII a. klimatas Lietuvoje pradėjo drėgnėti³⁷. Krituliams pagausėjus, Nevėžio žemumoje vėl išplito lapuočių miškai, dirvožemiai tapo šlapi ir sunkiai apdirbami³⁸. Dalis žemdirbių tuo laiku iš žemų ir šlapių vietų galėjo persikelti į sausesnius Baltijos ir Žemaičių aukštumų plotus³⁹.

Piliakalnių įtvirtinimas

I tūkstantmečio pabaigoje ir II tūkstantmečio pradžioje Nevėžio žemumoje įsigalėjus dviardžiams spygliuočių ir lapuočių miškams, dalį ariamų laukų žmonės apleido⁴⁰. Jie ėmė verstis gyvulininkyste, o žemdirbyste vertėsi tie, kurie gyveno pakiliose apylinkių vietose ir upių slėniuose. Padidėjęs Nevėžio ir intakų vandeningumas viliojo vietas gyventojus judėti vandens keliais, skatino platesnius prekinis mainus⁴¹. Prie upių santakų buvo įrengiami piliakalniai, apgyvendinamos jų papėdės. Ar tai buvo tik gynybai skirti įrenginiai, ar teritorinių bendruomenių centrų vietos, nežinia. Iš 12-kos Kėdainių krašte stūksančių piliakalnių⁴² tyrinėti tik du. 1986 metais ištyrus nedidelį Šukionių (Truskavos sen.) piliakalnį, konstatuota, kad XIV a. jame būta slėptuvės⁴³. Nedaug informacijos pateikė ir prie dešiniojo Nevėžio intako Liaudės nemažai tyrinėtas Bakainių (Surviliškio sen.) piliakalnis⁴⁴. Jame atkasta I tūkstantmečio pabaigos – II tūkstantmečio pradžios lipdytos keramikos, XIV a. papilio grindinio likučių ir puodinių šukių⁴⁵. Medinių pastatų ir įtvirtinimų piliakalnyje neatkasta.

Teritorinių junginių atsiradimas

Žinių apie senųjų Kėdainių krašto žmonių gyvenseną, papročius ir ūkinę veiklą teikia I tūkstantmečio kapinynų medžiaga.

³³ A. Basalykas, *Lietuvos TSR fizinė geografiija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1958, p.100.

³⁴ R. Kuskas, 1986, p. 16.

³⁵ Karbonatingų uolienu kilmės, neutralaus rūgštingumo, kalciumu, kaliumu, azotu prisotinta organinė medžiaga.

³⁶ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, 1977 (žr.: žemėl.1, pav. 4. Vienintelė Kėdainių krašte lokalizuota gyvenvietė tarp Pašušvio ir Plinkaigalio (A. Strazdas, Nauji archeologiniai objektai Kėdainių rajone, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 m.*, Vilnius: LII leidykla, 2003, p. 285–286).

³⁷ V. Ščmeliovas, Lietuvos klimato kitimas ir svyravimas, *Lietuvos klimatas*, Vilnius: Mintis, 1966, p. 150–151.

³⁸ A. Basalykas, 1958, p. 99–100.

³⁹ R. Kuskas, 1986, p.16.

⁴⁰ M. Bertašius, *Vidurio Lietuva VIII–XII a.*, Kaunas: VDU leidykla, 2002, p. 18–19.

⁴¹ Ten pat, p. 206–209.

⁴² Dešiniojo Nevėžio kranto pusėje stūkso Plinkaigalio, Vosbučių, Ambraziūnų, Pilsupių, Naujupio, Bakainių, Kalnaberžės, Lomeikiškių, Vaidatonių piliakalniai, kairiojo kranto pusėje – Stašaičių, Sungailų, Šukionių piliakalniai (*Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, t. 1, Vilnius: LR Krašto ministerijos leidykla, 2004, p. 352–371).

⁴³ G. Zabiela, Piliakalniai-slėptuvės, *Lietuvos archeologija*, t. 21, Vilnius: Diemedis, 2001, p. 399–405.

⁴⁴ Piliakalnis tyrinėtas 1841, 1898, 1902–1912, 1968, 2012 m.

⁴⁵ M. Daubaras, Bakainių piliakalnio kompleksas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, Vilnius: LII leidykla, 2003, p. 64–71.

III–VII a. Plinkaigalio (Krakių sen.) kapinyne atkasus 361 nedegintą ir 8 degintus žmonių kapus su įkapėmis paaiškėjo, kad Žemaitijos ir Aukštaitijos paribyje įkurtame Plinkaigalyje gyveno aukštaičių bendruomenė⁴⁶. Vyrų kapuose gausu ylių, peilių, pjautuvų, įmovinių kirvių, kovos peilių, kalavijų. Dailių formų sidabrinės, auksuotos ir žalvarinės segės, apyrankės, antkaklės, įvairūs pakabukai byloja apie plėtotą aukštą amatininkystę ir nepriekaištingą šiuos dirbinius dėvėjusių moterų skonį. Kai kurie dirbiniai – sidabro juostų geriamojo rago apkalai, rytietišku ir zoomorfinių formų segės, odinių diržų papuošalai – skandinavų, hunų, Sambijos prūsų ir alemanų genčių daiktai. Jie liudija, kad Kėdainių krašto neaplenkė IV–VII a. Europoje vykęs Didysis tautų kraustymasis⁴⁷. Kapinyną palikusioje bendruomenėje ryškios 4 skirtingos socialinės padėties vyrų grupės. Jos aiškiai išsiskiria ir bendroje kapų scheme: turtingomis įkapėmis palaidotų vyrų ir vyrų-karių kapai telkėsi atskirose grupėse, prie jų palaidotos ir turtingomis įkapėmis moterys. Tokia griežta kapinyno vidinė struktūra byloja, kad Plinkaigalio bendruomenė buvo susitelkusi, nepaisant jos narių socialinio skirtumo⁴⁸. Tokių bendruomenių I tūkstantmetyje greičiausiai būta Labūnavoje⁴⁹, Graužiuose⁵⁰, Čiukiškiuose⁵¹ Ruseiniuose⁵².

Tikriausiai, kad šios bendruomenės I tūkstantmečio pabaigoje buvo apjungtos į atskirus teritorinius junginius ir valdomos iš centrų. Juos XIV a. II pusėje Prūsijos kryžiuočių ir Livonijos krašto kronikininkai pavadino *žemėmis*, vokiškai *land*, lotyniškai *terra*⁵³.

⁴⁶ V. Kazakevičius, Plinkaigalio kapinynas, *Lietuvos archeologija*, t. 10, Vilnius: Diemedis, 1993, p. 140.

⁴⁷ Germanų genčių alemanų, frankų, gotų, burgundų, vandalų migracija Europoje 300–500 po Kr. Saksai, anglai ir jutai iš žemutinės Europos kraustėsi į Britanijos salyną. Susivienijusios klajoklių hunų gentys puolė Pietų Europą, Rytų Europoje migravo slavų gentys.

⁴⁸ R. Švelniūtė, Socialiniai atspindžiai V–VI a. Plinkaigalio kapinyne, *Lietuvos archeologija*, t. 27, Vilnius: Diemedis, 2005, p. 20.

⁴⁹ M. Černiauskas, Kėdainių rajono archeologijos paminklų žvalgomieji tyrinėjimai Terespolio senk., Dvarčininkų senk., Josvainių senk., Dargužių senk., Labūnavos senk., Bublių senk., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1981, p. 47–49.

⁵⁰ V. Urbanavičius, Graužių, Kėdainių raj., senkapio tyrinėjimai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1969 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1970, p. 82–86.

⁵¹ J. Balčiūnas, Čiukiškių kapinyno tyrinėjimai 1986 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1988, p. 65–66.

⁵² V. Urbanavičius, Ruseinių senkapio, Kėdainių r. tyrinėjimai 1968 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1970, p. 88–89.

⁵³ Die Chronic Wigands von Marburg, *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1863, s. 552–553; Hermanni de Wartberge, *Chronicon Livoniae, Scriptores rerum Prussicarum*, 1863, s. 99–101; Die littauishen Wegeberichte, *Scriptores rerum Prussicarum*, 1863, s. 618.

Šaltiniai

- Die Chronic Wigands von Marburg, *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1863.
- Hermanni de Wartberge, *Chronicon Livoniae, Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1863.
- Die littauishen Wegeberichte, *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1863.
- V. Urbanavičius, Graužių senkapis, Kėdainių raj., 1969 m. tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius, f. 1, byla Nr. 346.

Literatūra

- J. Balčiūnas, Čiukiškių kapinyno tyrinėjimai 1986 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1988.
- A. Basalykas, *Lietuvos kraštovaizdis*, Elektroninis išteklius (diskas (CD-ROM)), Vilnius: VU leidykla, 2014.
- A. Basalykas, *Lietuvos TSR fizinė geografija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1958.
- M. Bertašius, *Vidurio Lietuva VIII–XII a.*, Kaunas: VDU leidykla, 2002.
- A. Butrimas, V. Kazakevičius, Ankstyvieji virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, t. 25, Vilnius: Diemedis, 2004.
- M. Černiauskas, Kėdainių rajono archeologijos paminklų žvalgomieji tyrinėjimai Terespolio senk., Dvarčininkų senk., Josvainių senk., Dargužių senk., Labūnavos senk., Bublų senk., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1981.
- M. Daubaras, Bakainių piliakalnio kompleksas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, Vilnius: LII leidykla, 2003.
- L. Daugnora, A. Girininkas, Šiaurės elnių keliai ir jų paplitimas Lietuvoje vėlyvajame paleolite, *Lietuvos archeologija*, t. 29, Vilnius: Diemedis, 2005.
- V. Daugudis, *Senoji medinė statyba Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- A. Girininkas, Upytės žemės priešistorė, *Upytės žemei 750 metų*, Panevėžio kraštotyros muziejus, Panevėžys, 2004.
- M. Grigelytė, Apie durpių kaupimąsi holocene, *Geografinis metraštis*, t. 12, Vilnius, 1963.
- M. Kabailienė, *Lietuvos holocenas*, Vilnius: Mintis, 1990.
- V. Kazakevičius, Plinkaigalio kapinynas, *Lietuvos archeologija*, t. 10, Vilnius: Diemedis, 1993.

R. Kuskas, Paleografijos pastabos apie Nevėžio lygumą ir Upytės apylinkę, *Upytė*, Vilnius: Mintis, 1986.

Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis, t. 1, Vilnius: Vilniaus spaudos leidykla, 2005.

Lietuvos piliakalniai. Atlasas, t. 1, Vilnius: LR Krašto ministerijos leidykla, 2004.

Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai, t. 1, Vilnius: Mintis

M Michelbertas, *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1986.

R. Rimantienė, *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1984.

M. Stančikaitė, Gamtinės aplinkos kaitos ypatumai vėlyvojo ledynmečio ir holoceno laikotarpiu, *Lietuvos archeologija*, t. 26, Vilnius: Diemedis, 2004.

A. Strazdas, Nauji archeologiniai objektai Kėdainių rajone, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 m.*, Vilnius: LII leidykla, 2003.

V. Ščmeliovas, Lietuvos klimato kitimas ir svyravimas, *Lietuvos klimatas*, Vilnius: Mintis, 1966.

R. Švelniūtė, Socialiniai atspindžiai V–VI a. Plinkaigalio kapinyne, *Lietuvos archeologija*, t. 27, Vilnius: Diemedis, 2005.

V. Urbanavičius, Graužių, Kėdainių raj., senkapio tyrinėjimai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1969 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1970.

V. Urbanavičius, Ruseinių senkapio, Kėdainių r. tyrinėjimai 1968 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*, Vilnius: LII leidykla, 1970.

G. Zabiela, Piliakalniai-slėptuvės, *Lietuvos archeologija*, t. 21, Vilnius: Diemedis, 2001.